

Dr. Tone Ravnikar

Rojen leta 1958 v Ljubljani, OŠ v Slovenj Gradcu, nato na gimnaziji v Ravnah na Koroškem, leta 1982 končal študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, od leta 1985 v Muzeju Velenje, leta 2005 doktoriral iz slovenske zgodovine srednjega veka. Od leta 2007 dalje je docent za srednjeveško zgodovino na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru. Avtor številnih strokovnih in znanstvenih razprav in več znanstvenih in strokovnih monografij.

**DROBTINICE IZ PRETEKLOSTI
ŠALEŠKE DOLINE**

Pričujoča zbirka kratkih tekstov je pred leti izšla v dveh časopisih Šaleške doline, Našem času in Listu, v rubriki, katere namen je bil predvsem predstaviti nekatera manj znana dejstva, imena, dogodke in nekoliko bolj oddaljene preteklosti Šaleške doline. Druga naloga, ki sem si jo zadal ob objavljanju teh drobcev pa je bila narediti tudi nekoliko starejšo, oddaljenejšo, bolj tujo zgodovino zanimivejšo in jo približati zainteresiranemu bralcu. Koliko je bil cilj dosežen, so presodili možni bralci te rubrike, vsekakor pa je bil odmev, ki je našel pot do mene, dovolj velik, da sem si že kmalu zaželel, da bi bilo mogoče te drobce enkrat objaviti skupaj. Prijazno povabilo glavnega urednika ponovno se prebujajočih Šaleških razgledov je to misel obudilo in tako ti drobci prvič izhajajo kot celota. Želja in upanje pisca je, da bi se morebitni bralec teh vrstic zabaval tako dobro, kot sem se sam, ko sem jih pisal.

V Šoštanju, 10. novembra 2011

Tone Ravnikar

Limbarski grad nad Pesjem

Na področju Šaleške doline je ena najskrivnostnejših lokacij in tudi eden izmed problemov zgodovinopisne stroke, ki jih preteklost najbolj ljubosumno čuva ter jih noče in noče razkriti, sklop vprašanj, vezanih na preteklost, še posebej srednjeveško preteklost, gradu Limbar (Limberk, Lilienberg) nad Pesjem. Grad je najverjetneje stal na hribu Gradišče, nekoliko nad cerkvijo sv. Jakoba. Ta, po današnjem izgledu najstarejša cerkev Šaleške doline, kjer lahko obiskovalec še vedno občuduje tri ohranjena romanska okna, je nastala najverjetneje kot kapela Limbarskega gradu. To pa seveda pomeni, da je grad moral nastati vsaj istočasno kot cerkva, če ni še starejši; kar pomeni, da moramo iskati nastanek gradu že v 12. stoletju.

Raziskovanje gradu dodatno otežuje dejstvo, da poznamo istočasno še dva gradova, ki sta nosila enako ime, to sta grad Limbar nad Moravčami in grad Liemberk jugozahodno od Št. Vida na Glini na avstrijskem Koroškem. To dejstvo je bilo vzrok že mnogim nesporazumom in napačnim lociranjem, ki jih še danes srečujemo v literaturi. Ravno preučevanje koroških Limberških pa je pripeljalo do možne rešitve problema. Na področju današnje slovenske Štajerske in tudi na področju Šaleške doline je bila ta družina namreč večkrat angažirana, in ne samo to, v nekaj listinah spoznamo, da so na naših tleh imeli tudi svoje posesti. Za vprašanja, vezana na Šaleško dolino, je gotovo najpomembnejša listina z 29. marca 1224, v kateri izvemo, da je Ortolf Ranšperški (Ranšperk je grad, ki je ležal blizu naselja Rupe med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno) kupil posestva, ki so ležala na področju današnjih Bevc pri Velenju, od Engelberta iz Strassburga (na avstrijskem Koroškem). Med pričami tega dejanja je naštet Ulrik Limberški. Ta isti je sodeloval tudi pri nastanku dveh listin, vezanih na vprašanja gornjegrajskega samostana in njegovih posesti v Pilštajnu. Njegov sorodnik (naslednik?) Peter Limbarski pa je bil leta 1318 mestni glavar v Slovenski Bistrici.

Če povzamem. Družina koroških Limbarskih je bila v 13. in tudi še v 14. stoletju tesno povezana tudi z dogodki na področju slovenske Štajerske, kjer so tudi imeli svoja posestva. To pa seveda pomeni, da je najbolj logična domneva, da moremo predpostaviti, da si je rodbina, katere matični grad je ležal sicer ob Glini na Koroškem, zgradila kot drugi sedež svojih južnejših posesti grad v Šaleški dolini. Takšen primer srečamo tudi na primer pri preučevanju Šoštanjskih in Šaleških vitezov (in še bi lahko naštevali) ter ne predstavlja nobene posebnosti ali izjeme. Prava nesreča in skoraj neverjetna igra slučajev pa je privedla do tega, da je prva gotova omemba plemiča, ki je nedvomno izhajal iz gradu v Zabrudu, šele iz leta 1501, ko najdemo v gornjegrajskih listinah omenjenega Andreja Limbarskega. Kljub povedanemu ostaja grad Limberk, čigar pravna naslednica je bila od 16. stoletja dalje graščina Lilienberg (ki je bila leta 1997 vandalsko porušena), ena večjih skrivnosti v zgodovini srednjega veka Šaleške doline.

Manj znan srednjeveški dvor na področju današnjega Velenja

Šaleška dolina je bila v poljudni, pa tudi v strokovni literaturi večkrat označena kot dolina gradov. Na področju doline lahko v preteklosti naštejemo kar petnajst gradov in skoraj enako število graščin in dvorcev. Mnogo teh stavb je že povsem izginilo, nekatere pa so ohranjene le kot bolj ali manj pričevalne razvaline. Na področju današnjega mesta Velenje stoji več gradov in graščin: gradovi Velenje, Šalek, Ekenštajn, Turn in Limbar ter graščina Gorica, graščine Limbar pa ni več. Vendar te bralcem gotovo dobro poznane stavbe niso edini srednjeveški upravljalski sedeži na področju današnjega mesta. V srednjem veku je namreč poznana še ena oblika plemiških bivališč in sicer tako imenovani dvorci/hofi. Pri tej vrsti srednjeveških bivališč ponavadi ne gre za utrjene, s kamnom zidane in po bivanjskem udobju nadstandardne (vsaj merjeno z očmi takratnega človeka ne) stavbe,

temveč gre pri tem ponavadi za nekoliko večje kmečke stavbe, ki so se od podobnih v okolici razlikovale predvsem po velikosti, po kvaliteti gradnje in skrbi za natančnost pri izdelavi stavbnih detajlov. V teh dvorcih so ponavadi bivali pripadniki tako imenovanega malega plemstva, ki ga v sodobni strokovni literaturi najdemo označenega z imenom »militi«. Ti so predstavljali vojaško spremstvo seniorja in so bili od njega popolnoma, tudi osebno, odvisni. Ta osebna odvisnost se je npr. kazala tako, da je senior vedno moral dati pristanek pri porokah, pobiral dajatev ob smrti in ob rojstvu članov te militske rodbine ipd. Militi se prav tako niso mogli odseliti iz svojega bivališča brez gospodovega dovoljenja. Po drugi strani pa so dobivali za svojo vojaško službo, kateri so bili nepreklicno zapisani in se ji niso mogli izogniti, v upravljanje določen del gospodovega teritorija s podložniki vred. Del dajatev, ki so ga bile kmetije na zaupanem jim ozemlju dolžne dajati, so lahko zadržali za sebe. Takšnih militskih dvorcev je na področju Šaleške doline poznanih kar nekaj: Bevče, Podgorje pri Velenju, Ložnica v Šentilju, Podkraj v Šentilju, Ravne, Metleče, Zavodnje, Skorno in še bi lahko naštevali. V tem prispevku bi želel predstaviti en dvorec, ki je, kot rečeno, ležal na področju samega današnjega mesta Velenje. To je dvorec Žitenberg (Sitmareberg ipd.), ki je bil lociran na vzpetini nad Rdečo dvorano, na griču, ki še danes nosi ime po tem dvoru, Žitenberg. Prvič ga srečamo zapisanega v nedatirani listini, ki je nastala med leti 1320 in 1329 in pravi, da sta brata Ulrik in Oto Schurprant (Rogovilež!) Mertingerja iz Ekenštajna prodala »ein hoff Sitmarenber zu Belen gelegen bey dem marcht« Ptujskima bratoma Hardegnu in Frideriku. Šlo je torej za prodajo dvora Žitenberg, ki leži ob trgu Velenje. To je ne samo prva omemba Žitenberga, temveč je v tej listini tudi prvič Velenje imenovano kot trška naselbina. Zato ima ta listina seveda izjemen pomen pri poznavanju preteklosti našega mesta. Področje žitenberškega dvora je ostalo v lasti rodbine Ptujskih vse do njihovega izumrtja sredi 15. stoletja (1461), žal pa o samem dvoru in o njegovih prebivalcih ne vemo nič. Naslednja meni poznana listina, ki omenja to po-

dročje z imenom Žitenberg, je šele z začetka 17. stoletja, ko se Žitenberg omenja v zvezi z žitno desetino, ki so jo pobirali na tem področju, je pa besedilo te listine tako nejasno, da ni moč jasno razbrati, ali je ime Žitenberg takrat še označevalo dvor ali pa je v tem času že pomenilo ledinsko ime, kot je to še danes. Mnogo kasneje, v 19. stoletju, je področje, kjer je ležal obravnavani dvor, zasedla nova gosposka stavba, ki pa seveda ni več imela ne pravnega in ne upravnega značaja gradu, vila Herberstein, vedenje o nekem »predhodniku« danes popularne vile, pa je potonilo v tišino arhivov.

Grbovna plošča na glavnem trgu v Šoštanju

Na vrhu nekdanjega trškega prostora, sedanjega Trga bratov Mravljakov je ostal do danes ohranjen del starega obzidja, ki pa ni obdajalo šoštanjskega trga, temveč je to del obzidja, ki je obdajalo trški grad Šoštanj, ki je domnevno ležal nad trgov bratov Mravljakov. V literaturi se je za ta grad prijelo ime Amtshaus, vendar to ime označuje eno od funkcij, ki jih je grad imela – šoštanjski urad in predstavlja ime urada, vezanega na grajsko stavbo. Tako kot je za stari šoštanjski grad historično pravilno uporabljati le ime grad Šoštanj in ne novodobnega imena Pusti grad, je tudi za trški grad pravilno uporabljati le ime trški grad (ali dvorec) Šoštanj in ne imena Amtshaus.

Trški grad je kot sedež šoštanjskih gospodov nadomestil stari šoštanjski grad, ki ga je ali razdejala vojska celjskih grofov ali pa so ga porušili Turki na enem od svojih dveh obiskov Šaleške doline. Vsekakor je že iz stanja razvaline videti, da je bila porušena nasilno, kar opravičuje domnevo, da konec 15. stoletja prvi grad Šoštanj ni več stal. Trški grad je bil zgrajen v obliko, ki jo prinaša Vischerjeva Topografija, verjetno v 16. stoletju, ko beremo v šoštanjskemu urbarju iz leta 1575, da morajo podložni kmetje opravljati na leto po štiri dni vprežno in osem dni ročno tlako pri gradnji gradu. Avstrijski nadvojvoda Karel je kot lastnik deželnoknežjega

trga in trške gosposčine takrat dovolil lastnikom gosposčine Gallerjem, da lahko uporabijo za zidavo stolpa v trgu Šoštanj 2000 goldinarjev. V urbarju iz leta 1658 pa lahko beremo, da gradnja dvorca še ni končana. Le nekaj mlajša je tudi edina upodobitev tega trškega gradu na litografski podobi, ki jo je priobčil Georg Matthaeus Vischer v Topografiji vojvodine Štajerske leta 1681 pod zaporedno številko 382. Slika prikazuje tipično graščino, nastalo konec 16. in v 17. stoletju, na kar kažejo baročne oblike portalov in okenskih odprtih, čebulne kape na strehah obeh zvonikov, okras iz treh piramidalnih nastavkov na obeh polkrožnih rusticiranih portonih v ograji. Na starejšo zasnovo spominja le kockasta stavba z nenavadno strmo sedlasto streho za strnjeno fronto gosposkih poslopij ob dvorišču. Ta stavba bi lahko bila naslednica dvora iz 16. stoletja, kakršne poznamo v literaturi pod imenom »štok« in ki ga je imel verjetno v mislih vojvoda Karel, ko je podelil denar za gradnjo »stolpa«. Opozorim naj še na razširjeno, a napačno domnevo, da je trški grad stal na razširjenem področju današnjega Trga bratov Mravljakov. Proti temu govorita najmanj dva podatka, ki ju prinaša ravno Vischerjeva slika. Prvi je napis na spodnjem robu slike, ki označuje začetek trga in kjer se vidi, da je bil ta južno od samega grajskega kompleksa. Poleg tega pa vidimo na sliki, da je bil grad obdan z obzidjem. V kolikor bi enačili lego gradu z lego samega trga, bi moral torej biti z obzidjem obdan tudi sam trg, kar pa se nikoli ni zgodilo. Stavba s strešnim stolpičem na levi strani slike torej ni, kot se to napačno domneva, današnja stavba z naslovom Trg bratov Mravljakov 5 (»upokojenci«), temveč gre v tem primeru za neko drugo stavbo (prvotno špitalsko kapelo?), ki je danes seveda ni več.

Sedaj pa se vrnimo h grbovni plošči, s katero smo našo zgodbo začeli. Grb na kamniti plošči je grb družine Schrattenbach, ene najpomembnejših družin, ki je 17. stoletju posedovala ne le posest Šoštanj, temveč tudi izjemno velike predele Spodnje Savinjske doline. V njihovih rokah so bili gradovi v Vranskem, grad Ojstrica, grad Helfenberg, posestva na področju Šentilja pri Velenju in v Škalah in še bi

lahko naštevali. Družina se je še posebej vpisala v slovensko zgodovino kot tista, katere ravnanje je bilo povod za zadnji veliki vseslovenski kmečki upor leta 1635, ki se je začel ravno z uporom podložnikov Schrattenbaškega gradu Ojstrica nad Taborom v Savinjski dolini, enega najbolj krvavih epilogov pa je doživel ravno z bitko pri Šoštanju, kjer so se srečali uporni kmeti in cesarska vojska, ki je prihitela na področje Savinjske in Šaleške doline z nalogo zadušiti upor.

Šoštanj v letu 1635, ko je prišlo do upora, ni bil v lasti družine Schrattenbachov, temveč je gosposčino takrat posedoval Jurij Leopold pl. Stadl iz Riegersburga, ki ga je kupil leta 1629 od Andreja Sauerja. Jurij Stadl je grad in posest kmalu po uporuh prodal nazaj Sauerjem. Ali se je to zgodilo ravno zaradi upora in se je Stadl ustrašil, da bo imel s to posestvijo in njenimi podložniki več jeze in stroškov kot pa koristi, ali pa so za tem tičali kakšni drugačni razlogi, ni moč zagotovo ugotoviti. Vsekakor je bil leta 1651 Šoštanj last Ivana Ludvika Sauerja, ta pa ga je leta 1658 prodal Maksimilijanu grofu Schrattenbachu. Čas njegovega gospodovanja Šoštanju je bil relativno kratek, saj so Schrattenbachi že leta 1681 ponovno prodali Šoštanj in sicer grofom Turnom, ki pa so bili nato njegovi lastniki vse do leta 1802. Po njih je dobila tudi današnja graščina svoje ime, Turn.

Čprav je bilo gospodovanje Schrattenbachov v Šoštanju relativno kratkega daha, pa so se ravno v času njihovega gospostva zaključila dela na trški graščini Šoštanj, zaradi cesar so dali v vhodni portal tudi vzidati omenjeno ploščo. Na začetku prispevka sem omenil, da je bila graščina leta 1658, ko so jo Schrattenbachi kupili, še nedokončana, medtem ko je bila leta 1681, ko so jo prodali naprej, že gotova, kar dokazuje tudi Vischerjev bakrorez.

Grb Schrattenbachov, ki ga lahko vidimo tudi na kamniti plošči, sestavlja valovit poševen tram, ki ločuje grbovno ploščo na dva dela in verjetno simbolizira potok (reko), nad njim je šesterokraka zvezda, pod njim pa drevesni štor s poganjajočimi listi. Grbovne barve, ki jih na grbu vklesanem v kamen seveda ni, so bile zlata in črna. V zlati barvi je bil

upodobljen tram (reka), ki pa je v nekaterih oblikah grba lahko tudi srebrn, zvezda in štor, osnova grba pa je vedno črna. Levo in desno je zapisana letnica 1677, ki gotovo označuje leto, v katerem je potrebno domnevati konec gradnje trškega gradu Šoštanj. Tako obravnavana grbovna plošča, čeprav predstavlja le skromen odmev iz preteklosti, vendarle razkrija pomemben podatek in tako predstavlja zelo pomemben kamen v mozaiku, ki ga imenujemo zgodovina Šoštanja.

Danes neznani dvor v Šoštanju

Mesto Šoštanj je majhno in relativno mlado mesto, ki pa ima bogato in preučevanja vredno zgodovino. Med zgodovinskimi »relikti«, ki najhitreje in tudi najočitneje padejo v oči, je nedvomno dejstvo, da so na področju današnjega mesta stali in delovali v preteklosti kar trije gradovi. Od njih sta še danes vidna in med domačini seveda prisotna in poznana dva: stari grad Šoštanj oz. Pusti grad in graščina Turn, domnevno nekdanja grajska kašča, ki je bila po požaru t.i. Mestnega gradu (»Amtshausa«) predelana v stanovanjsko stavbo in je dobila svoje ime po družini Turn, ki je na njej živela v 18. stoletju. O vseh treh grajskih stavbah je bilo že veliko povedanega, ne nazadnje smo o možni lokaciji in o dilemah v zvezi z njo razpravljali tudi v tej rubriki.

Manj pa je poznano, da je imel Šoštanj vsaj v 16. stoletju še eno grajsko stavbo. Gre za dvor, ki je ležal nekje v Šoštanju ali njegovi neposredni okolici in ga zaenkrat poznamo le po posameznih skromnih omembah, kot »Grimschitzer hof« oz. »Grimschnitzer hof«.

Na priimek Grimschnitzer v zvezi s Šoštanjem naletimo prvič leta 1501, ko je v registrah, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, moč prebrati, da je Linhard »Grimssnytzer« prejel po priporočilu Žige Lihtenberškega (grad Velenje), Andreja Limberškega (grad v Pesju), Jurija »von Gloriach« in Jakoba, župnika v fari sv. Mihaela pri Šoštanju, od ljubljanske škofije kmetijo v »Paumgarten«, na kateri je takrat živel Andrej Stranšek (»Stranschakh«). Omenjena kmetija

»Pawmgarten« je ležala nekje ob Paki, kot lahko izvemo tako iz Celjske fevdne knjige kot iz urbarja gosposčine Kacenštajn, kjer je npr. leta 1498 omenjen Vid »im Pawmgarten«.

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu pa sta ohranjena tudi dva pomembna sklopa arhivskih dokumentov, ki nekaj malega odstirata temo. Od druge polovice 15. stoletja dalje so morali na tleh današnje Slovenije računati z možnostjo vsakoletnega prihoda turških vojska in z uničenjem, ki so ga le-te povzročale. Ko so turške sile pod vodstvom sultana Sulejmana Veličastnega (1520 – 1566) konec avgusta 1521 zlomile odpor Beograda oz. Srbske države in ko je nato konec 1526 turška vojska še uničila ogrsko vojsko v bitki pri Mohaču ob Donavi, je bilo v srednji Evropi jasno, da se bo nujno na novo organizirati in poskrbeti za uspešnejšo obrambo pred turško nevarnostjo.

Ferdinand I. Habsburški, od leta 1521 notranjeavstrijski nadvojvoda in od leta 1527 ogrskohrvatski kralj, je zahteval 17. marca 1527 od štajerske dežele enkratno glavarino, t.i. Leibsteuer, posebni davek na osebo. Z nabranimi sredstvi bi se naj uspešneje zoperstavili Turkom že na tleh ogrske države. Aprila istega leta je štajerski deželni zbor v Gradcu odločal o pobiranju tega davka ter določil, da naj zbrana sredstva služijo za vzdrževanje 300 konjenikov in 600 pešcev za dobo treh mesecev. V omenjenem arhivu v Gradcu je ohranjeno večje število davčnih prijav iz tega leta, med njimi tudi prijava gosposčine Šoštanj in prijava Linharda Grimschitzerja in njegovih otrok, ki je prijavil davek od svojega dvora pri Šoštanju. Slabi dve desetletji za tem pa je štajerski deželni zbor odločil tudi, da naj naredijo vsi lastniki imenj cenitev vrednosti svojih posesti, na osnovi česar se je nato imela določiti nova osnova za davek. V istem arhivu je ohranjena cenitev obeh imenj, gosposčine Šoštanj in Grimschnitzerjevega dvora, iz let 1542 in 1543.

S pomočjo teh dveh dokumentov sicer ni mogoče točno ugotoviti, kje je dvor ležal, moč pa je zato ugotoviti, kakšen je bil obseg njegove posesti in kakšna je bila njena skupna vrednost. Leta 1527 je v imenu Linharda Grimschni-

tzerja upravljal gosposčino šoštanjski sodnik Andrej Khinde. Na tega sodnika v Šoštanju naletimo tudi leta 1528, ko je vizitacijski komisiji, ki je v Celju raziskovala, kakšno je versko stanje na področju Savinjske in Šaleške doline (Martin Luter in njegove ideje so takrat predstavljale hudo nevarnost), izjavil gospod Jurij Popfinger, da je šoštanjski sodnik Andrej Khinde ukazal, da ne sme nihče k maši. Leta 1542 pa omenjeni Khinde ni več upravnik Grimschnitzerjevega dvora, kar verjetno pomeni, da je v vmesnem času preminil. Tega leta namreč na dvora kot upravnika najdemo omenjenega Linhartha Dvornika (»Lienhart Vduornik«).

Grimschnitzerjev dvor je obsegal posest v neposredni okolici dvora, kjer je bivalo leta 1527 šest odraslih oseb (pridvorna služinčad), poleg tega pa še posest v Lokovici, kjer je imel sedem kmetij, in v Podvinu (»Weinperg oder unter ihm Podbiny« = področje današnjega Podvina pri Polzeli), kjer je posedoval 9 kmetij. Kmetje so odrajovali svojemu gospodu poleg činža (davka) še dajatve v naravi, in sicer: pšenico, rž, oves, kopune, piščance in jajca. Nenavadno se zdi da, čeprav je imel dvor, kot smo videli, več posesti na Podvinu, kjer so bili, kot vemo iz drugih istodobnih urbarjev ali drugih popisov posesti, bogati vinogradi, ni dobival nobenih dajatev v vinu oz. moštu. Danes je iz skromnih virov, ki so nam na razpolago težko ugotoviti, kaj je temu krivo.

Tega dvora pa tudi kasneje ne srečamo več. Leta 1575 že lahko preberemo v Šoštanjsem urbarju, da izkorišča vinograd šoštanjске gosposčine, ki je ležal v Pokleki (zaselek v Gavcah pri Šmartnem ob Paki) Ahac Kosar, tako kot je to pred njim imel pravico Ahac »Grimsitzer«. Se pravi, da vsaj takrat te družine ni bilo več v Šoštanju, domnevati pa smemo, da je kmalu tudi njihov dvor propadel in izginil.

Neznani dvorec v Šentilju pri Velenju

Šaleška dolina slovi med drugim tudi po velikem številu gradov, graščin in dvorcev, ki so nekdam stali na njenih tleh in marsikateri med njimi še vedno predstavlja nezmotlji-

vo točko v veduti pokrajine. Kljub velikemu številu takšnih stavb pa nas še vedno lahko presenetijo odkritje novega sedeža plemenitnikov na našem področju. V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani hranijo med bogatim gradivom, ki je prišlo v arhiv iz nekdanjega arhiva gornjegrajskega samostana, tudi dve listini iz 14. stoletja, ki govorita o tem, da je bil nekje na področju Šentilja sedež enega od samostanskih uradov, katerega je v času med 1356 in 1365 zasedal neki Ortolf iz Griž. Podatek je poznan že več kot sto let, vse do danes pa ni bilo mogoče natančneje določiti, kje je ta sedež samostanskega urada bil. Ko je samostanska posest postala leta 1461 del novoustanovljene škofije v Ljubljani, je ta prevzela seveda tudi vse nekdanje samostanske urade. Med ohranjenim gradivom iz tega časa lahko najdemo večje število ohranjenih listin iz 16. stoletja, ki nam pomagajo locirati ta sedež. V tem času se namreč kot škofijski uradnik pojavi neki pl. Krištof Radwiger, za katerega je jasno zapisano, da je imel svoj sedež na Razdelu v Podkraju, to je na mestu, kjer je še danes moč najti kmetijo Razdevšek. Če združimo vse zapisane podatke, tako tiste iz 14. kot tiste iz 16. stoletja, je torej jasno, da je kmetija Razdevšek tista lokacija, kjer so vsaj tristo let rezidirali mali plemiči (militi), katerih naloga je bila upravljati z delom posesti svojega seniorja, to je v tem primeru gornjegrajskega samostana oz. kasneje ljubljanskega škofa. Področje Šentilja, ki spada med zgodovinsko najbolj interesantna in žal slabo raziskana področja (spomnimo se le na to, da so Kote eno od koseških naselij), se nam tudi ob pomoči takšnih drobnih najdb počasi odpira in nas vabi k raziskovanju.

Kosezi v Šentilju

V tekstu, s katerim sem predstavil kmetijo Razdevšek v Podkraju v Šentilju pri Velenju, sem opozoril tudi na Šentilj kot koseško naselbino. Kosezi so bili tisti preostanek slovenskega plemstva, ki se je vsaj delno uspel obdržati iz zgodnjega srednjega veka vse v novi vek. Koseške naselbine nam med ostalim nakazujejo področja, ki so bila poselje-

na in kultivirana v zgodnjem srednjem veku pod vodstvom »domačih plemičev«. Kosezi so se kot poseben razred nato uspeli še obdržati v spremstvu koroških vojvod ter nas zato ne čudi, da je največ spomina na njih ohranjenega ravno na Koroškem. Ko so povsem izgubili svoj pomen, so se stopili z ostalim podložniškim življenjem ter jih kmalu težko ločimo od ostalih kmetov ali pa jih sploh ne moremo več ločiti. Izjema pri tem so redke naselbine, v katerih so se kosezi združili v prave zadruge in uspeli obdržati vsaj del svojih privilegijev, kar se najbolj vidi po večjih oprostitev pri dajatvah. Najbolj znane takšne koseške naselbine na tleh današnje države Slovenije so v bližini Ljubljane (Koseze), v Zagorju in na Teharjih pri Celju.

Ravno s to zadnjo pa je povezana tudi zgodovina kosezov na področju Šentilja pri Velenju. Kaže, da so se šentiljski kosezi ob izgubi privilegijev vsaj delno umaknili iz področja Šentilja v Teharje, kjer so skupaj z drugimi lažje branili svoj posebni status. Na svojem »matičnem« področju pa so obdržali še posamezna posestva. Na njihovo poselitev nas še danes spominjata imeni Kasesnik in Blagotinšek (blago = bogastvo, moč). Kmetiji s tem imenom pa lahko sledimo v zgodovinskih virih vse od leta 1226 naprej. Poleg tega pa poznamo arhivske zapiske, ki pomagajo rekonstruirati posest teharskih kosezov na področju Šentilja in segajo vse do srede 18. stoletja. Posest se je v novem veku reducirala na posedovanje določenih gorskopravnih področij, to je vinogradov. Med gorskopravnimi podložniki na teh koseških vinogradih najdemo npr. imena Vrana, Ograjenšek, Hliš, Sevlak, Drev itd. Značilno za gorskopravne najemne pogodbe je, da so med najemniki naštet tudi mnogi Nešentiljčani. Tako med njimi najdemo podložnike npr. iz Škal, pa celo šentiljskega župnika. Iz relativno skromnega števila podatkov, ki so na voljo, pa so zato toliko bolj zanimivi, je moč rekonstruirati, da je bila glavnina kosezov na področju današnjega Šentilja skoncentriranih na relaciji Kote, Ložnica, Andraž, kjer moremo iskati tudi tisti najstarejši naselitveni prostor teh slovenskih »plemičev« v Šaleški dolini.

Navedeni podatki in seveda tudi vsi tisti, ki jih na tako kratkem prostoru pač nisem mogel predstaviti, predstavljajo zanimivo osnovo ter kličejo po tem, da bi jih nekdo temeljito obdelal in predstavil tudi to sila zanimivo in pomembno dejstvo iz preteklosti Šentilja.

Škalski župnik Matej Glušič in njegov čas

V preteklosti Šaleške doline je v njej delovalo, se rodilo ali bilo kakorkoli drugače z njo povezanih mnogo zelo pomembnih ljudi, katerih delovanje in pomen daleč presegata meje doline. Med te ljudi prav gotovo ne moremo prištevati Mateja Glušiča, župnika v fari sv. Jurija v Škalah med leti 1574 in 1604. Pa vendarle je potrebno in zanimivo spomniti tudi na tega človeka, ki je živel in deloval v prevratnem 16. stoletju, bil tako on sam kot njegovo delovanje prav tako kontradiktoren kot čas, v katerem je živel, in v življenju katerega lahko najdemo vse karakteristike negotovega in prevratnega obdobja.

16. stoletje je v Šaleški dolini gotovo tisto obdobje, ki spada med najbolj hvaležne teme za preučevalce preteklosti naših krajev. Komaj se je konec 15. stoletja polegel prah za turškimi vojskami, ki so dvakrat prečkale tudi naše kraje, in komaj se je za silo umirilo življenje, ki ga je povsem na glavo postavilo izumrtje Celjskih knezov, borba za njihovo dediščino in kot krona velike strukturne spremembe v lastniških in posestnih odnosih, je v Šaleško dolino pljusnil nov val, ki je grozil, da bo pomenil tako veliko zarezo v življenju, da si tega ljudje skoraj niso znali in upali predstavljati: to je val luteranskih idej in novega gledanja na tisto, kar je ves čas vendarle ostajalo sveto – vere v Boga. Le tri leta po tem, ko je Martin Luter sprožil to velikansko plimovanje, beležimo tudi v Šaleški dolini pristaše novega nauka, ki jih najdemo predvsem med pripadniki plemstva in tržanov Velenja in Šoštanja, medtem ko med kmeti ta nova vera, že zaradi nasprotovanja svojim gospodarjem, ni našla pristašev. Ni ga bilo gradu v dolini, katerega prebivalci se ne bi prištevali med

luterane. Posebej močni centri tega novega gibanja pa so postali grad Forhtenek, kjer se je kot strastna luteranka izkazala vdova Baltazarja Altenhauserja, ki je gostila na gradu tudi poročenega meniha Jurija Veršeca, grad Švarcenštajn v Lazah pri Velenju, kjer je bil v drugi polovici 16. stoletja eden od centrov za distribucijo Dalmatinove Biblije po Štajerski, ter grad Velenje. Na velenjskem gradu so od leta 1541 dalje živeli pripadniki rodbine Wagen von Wagensberg, kot se na Štajerskem imenujejo. Baltazar Wagen je bil eden najpomembnejših in najbolj zagretilih luteranov ne samo v Šaleški dolini, temveč tudi širše na področju današnje slovenske Štajerske. Leta 1572 je začel zahtevati, da se naj v cerkvi Materne Božje v Velenju opravlja služba božja po novi postavi, in to utemeljil s tem, da je ta cerkev tako ali tako grajska kapela in da ima zato on pravico določati, kakšna maša se bo v njej brala. Temu se je intenzivno uprl škalski župnik Urban Lakner. Pri tem ga je podprl tudi ljubljanski škof, najprej Konrad Glušič (sorodnik našega junaka) in nato njegov naslednik Janez Tavčar. Vendar sta imela oba škofa v tej borbi dolgo časa zvezane roke, saj je bil deželni knez ali na strani Wagna ali pa se vsaj ni hotel temu zameriti, ker je potreboval podporo vseh plemičev in je zato ostajal nevtralen. V tej borbi je dolgo časa ostajal škalski župnik osamljen. In ravno v takšnem prevratnem času je leta 1574 prevzel mesto župnika v Škalah Matej Glušič. Korespondenca, vezana na borbo za cerkev v Velenju, ki nam jo je na srečo v zelo dobrih registrah ohranil vestni cerkveni zgodovinar Ignac Orožen, je izredno zanimiva in polna presenetljivih in včasih tudi pretresljivih zgodb. Velenjski graščak se v svojem hotenju pridobiti si cerkev ni ustavljal pred ničemer in je seveda brez vsakih zadržkov uporabil tudi silo proti cerkvenim ključarjem in tudi proti samemu župniku. Pri tem jo je župnik odnesel dokaj dobro, saj se ga zaradi njegovega stanu vendarle niso resno lotili in ga nabunkali. Kljub silnim Glušičevim prizadevanjem je cerkev v Velenju ostala protestanstska vse do leta 1600, ko je v povsem novih okoliščinah škof Tomaž Hren cerkev zasedel in jo spet pridobil za katoliško bogoslužje.

To je bila ena stran Mateja Glušiča. Iz ohranjenih zapisov pa izvemo tudi za njegovo drugačno plat. Leta 1581 so se na primer šoštanjski tržani pritožili pri ljubljanskem škofu Janezu Tavčarju, da se Glušič preveč ukvarja s trgovino in da premalo skrbi za duševne zadeve. V nekem drugem spisu izvemo tudi, s kakšno trgovino se je Glušič tako intenzivno ukvarjal. Šlo je za trgovino z vinom, poleg trgovine pa je imel pri župnišču tudi to, kar bi danes lahko poimenovali z lepo slovensko besedo »pušl šank«, ter si je tako pomagal pretolči skozi življenje. Zakaj je potreboval več denarja in zakaj je bilo zato takšno neduhovno delovanje nujno, pa postane bolj jasno, ko preberemo dopis, ki ga je sam Glušič poslal škofu Hrenu, v katerem med ostalim prosi škofa tudi, da naj poskrbi za njegovega sina, ki nima dela, živi pri njem in je v spotiko pri ljudeh. Naš Matej Glušič je torej spadal med tiste katoliške duhovnike, ki so bili dokaj pogosti v času konca 15. in v 16. stoletju, ki so živeli v konkubinatu, imeli torej ljubico in z njo tudi otroke, ki so jih legalno priznavali.

Omejen prostor ne omogoča natančnejše obdelave tega zanimivega moža. Napačno pa bi bilo v njem videti ali junaka zaradi njegove borbe z Wagnom ali grešnika, ker je bil vse prej kot zgleden katoliški duhovnik. Bil je preprosto človek svojega časa, z osebnimi lastnostmi, ki morda najboljše ponazarjajo tudi čas v katerem je živel; poln nasprotij, negotovosti, junakov, grešnikov in svetnikov, ponavadi vse skupaj združeno v eni osebi.

Hans (Ivan) Dolijanski, luteranski pridigar

Glede nato, da smo predstavili škalskega župnika Matjeva Glušiča, eno pomembnejših osebnosti dogajanja v drugi polovici 16. stoletja na tleh Šaleške doline je prav, da predstavimo tudi Glušičevega »protiigralca«. Kot najprimernejša oseba se nam je zdel luteranski pridigar Hans Dolijanski.

Najprej pa za uvod in lažje razumevanje nekaj predgodovine. Le nekaj let po tem, ko je Martin Luter sprožil

plaz reformnega gibanja, ki se je hitro razraslo v novo institucijo in predstavlja verjetno največji razkol v zgodovini katoliške cerkve, so se pojavili pristaši tega novega mišljenja tudi v naši dolini. Splošno smemo zapisati, da se je nova vera na slovenskih tleh »prijela« predvsem med plemstvom in meščani, ker pa je bila Šaleška dolina v 16. stoletju prava dolina gradov, seveda ne preseneča, da se je med šaleškimi plemiči luteranstvo ukoreninilo hitro in dokaj globoko. Da je bila Šaleška dolina res čvrsta baza luteranskega mišljenja, kaže tudi dejstvo, da so bili šaleški plemiči na verskem področju zelo dejavni ne samo doma, temveč tudi širše. Glavni projekt, ki so se ga protestanti lotili na širšem področju Savinjske doline, je gotovo gradnja nove protestantske cerkve v Golčah pri Žalcu. To je bil tako organizacijsko kot seveda še bolj finančno velik zalogaj, pri katerem pa so glavno besedo imeli ravno nekateri šaleški plemiči. Med njimi je potrebno izpostaviti predvsem velenjskega graščaka Baltazarja Wagna in šentiljskega (švarcenštajnskega) graščaka Jurija Trebniškega. Oba sta bila izjemno angažirana pri tem projektu, med bolj zaslužne pa spada tudi turnski graščak Franc Herič (Höritsch). V času projektiranja in gradnje cerkve v Golčah je bil pridigar v Celju Gregor Maček, kateremu gre verjetno glavna zasluga ne le za uspeh tega projekta, temveč tudi za hitro razširjanje nove vere. Seveda je bil Maček trn v peti katoliškim duhovnikom, ki so mu v prvi vrsti očitali, da je prešuštnik, saj je bil poročen in je imel tudi sina. Že zgodba o škalskem, katoliškem duhovniku Glušiču pa je pokazala, da to ni bilo redko niti pri nekaterih sicer katoliško usmerjenih duhovnikih. V času Mačka je bilo luteranstvo na slovenskem Štajerskem tako močno, da je tu delovalo večje število pridigarjev. Svojega pridigarja je imela tako graščakinja na gradu Forhtenek, imel ga je Wagen na velenjskem gradu, sam Maček pa je bil dokaj reden gost na gradu Švarcenštajn, kjer so organizirali tudi eno od središč za razširjanje Dalmatinove biblije po Štajerski.

Konec stoletja pa se je situacija povsem spremenila. Katolištvo je obveljalo kot edina državna vera, delo protire-

formacijskih komisij je zajelo veter v jadra in sistematično se je začelo iztiskati luteransko vero iz avstrijskih dežel, med katere je spadala seveda tudi Štajerska. Leta 1597 izvemo, da je bil v Golčah kot pridigar nameščen Ivan Dolijanski in da je takrat z njim deloval še eden, kot pravi vir, vnet in nemškega in slovenskega jezika večč evangeličanski pridigar Janez Pistor, že kmalu pa je ostal Dolijanski sam. Leta 1599 je bila podrta molilnica v Golčah, zato je Dolijanski ostal brez stalnega sedeža. Pa vendar se ni odpovedal svojemu poslanstvu, temveč je nadaljeval delo, zdaj potujočega pridigarja, ter je odhajal povsod tja, kjer so ga potrebovali. Le dva primera: leta 1601 je bil poklican na grad Turn, kjer je takrat bivala rodbina Dobrnskih. Tega leta je umrla mati Žige Jurija Dobrnskega, Dolijanski pa je bil poklican, da je stal pri njej ob njeni zadnji uri in da jo je nato tudi pokopal; in sicer na luteranskem(!) pokopališču v Slovenj Gradcu. Ker je bila situacija za Dolijanskega vse težja in ker je bil edini luteranski pridigar daleč naokoli, se je v tem času gibal na zelo širokem področju in zelo hitro spreminjal svoje bivališče. Leta 1602 so ga tako videli pri Koprivnici (pri Senovem), za tem pa izgubimo za njegovim delovanjem na Štajerskem vsakršno sled. Leta 1611 še zvemo, da je luteranski učitelj nastanjen na velenjskem gradu, vendar ta ni bil več Dolijanski, temveč nek neimenovani domačin iz Šoštanja, Dolijanski pa je iz naše zgodovine povsem izginil. Hans Dolijanski je bil mož izjemnega duha, kar so mu priznavali tudi njegovi »nasprotniki«, predvsem pa je bil mož z ogromno energijo, ki je posebej v zadnjih letih svojega bivanja na naših tleh opravljal naloge treh, štirih duhovnikov. Skupaj z Gregorjem Mačkom predstavljata najzlahnejši osebi iz vrst pristašev luteranske vere, ki so živeli in delovali na tleh Savinjske in Šaleške doline.

Zvon iz 16. stoletja v Šoštanju

V stolpičku nekdanje trške oz. kasnejše mestne hiše v Šoštanju visita dva zvona. Manjši se oglasi vsakih petnajst minut, večji pa oznanja vsako polno uro. In ravno ta večji

zvon je pravzaprav prava znamenitost, saj je eden najstarejših ohranjenih zvonov v naši dolini. V frizu na klobuku ima namreč vilito letnico izdelave 1572.

V Šaleški dolini so ohranjeni starejši zvonovi le še v podružnični cerkvi sv. Andreja v Šaleku z letnico 1505. Prav tako še gotski (se pravi srednjeveški) napis nosi tudi zvon v farni cerkvi sv. Andreja v Belih Vodah, kjer lahko preberemo LUCAS + MARCUS + IOANNES + MATHEUS + O REX + GLORIE + VENIT, žal brez letnice, tako da ga lahko datiramo samo na splošno v začetek 16. stoletja. Srednjeveških oz. gotških zvonov je bilo sicer še več, kot nam poroča marljivi cerkveni zgodovinar Ignaz Orožen leta 1884, vendar jih je večino vzela prva svetovna vojna, kar nekaj pa tudi konec 19. stoletja, ko so zamenjali veliko starih zvonov za nove ter takrat stare tudi pretopili. Tako je »naš« zvon prava redkost in znamenitost. Celoten napis na zvonu se glasi: + LIENHART + GIESSER + GOSS + MICH + 1572 (prevod: Lenart Giesser (Livar) me je vtilil leta 1572). Ta napis nam omogoča dva premisleka. Prvi je o livarju Lenartu Giesserju, ki je ta zvon naredil, drugi pa o letnici na njem.

Lenart Giesser je bil ljubljanski livar, ki je deloval med letoma 1544 in 1572. V Ljubljani so pred njim delovali še trije poznani livarji: Jurij Ljubljanski (1467-1468), Matej Ljubljanski (1491) in Blaž Zingiesser, ki je zabeležen kot livar med letoma 1537 in 1543, ko je umrl. Kmalu po njegovi smrti se je njegova vdova Uršula poročila z mladim kositarjem Lenartom, ki je morda kot pomočnik že pred tem delal pri pokojnem Blažu. Z oporoko je vse premoženje zapustila svojemu novemu možu ter kmalu po poroki umrla. Tej oporoki so se uprli Zingiesserjevi otroci, češ, da je mama to oporoko napisala iz strahu in pod prisilo, vendar je sodišče leta 1547 odločilo, da je oporoka veljavna. Lenart Giesser je imel svojo delavnico na Rebri. Poleg zvonov pa je za mesto Ljubljana izdeloval tudi topove. Z njimi je zalagal tudi širšo okolico, saj so pri njem naročali topove tudi v npr. Zagrebu in Karlovcu. V svojem življenju se je Lenart večkrat zapletel v kakšne afere, med katerimi jih je bila večina vezana na nje-

gove pomočnike. Tako so ga 1551 celo izgnali iz zunanjega sveta mesta, v katerega je bil 3 leta pred tem izvoljen, ker ni hotel izročiti svojega pomočnika Vahna, ki ga je mesto želelo izgnati. 6. avgusta 1561 je postal tudi mestni orožar ter je to dejavnost opravljal do leta 1572. Ves ta čas pa je seveda izdeloval zvonove, kar je bila njegova osnovna dejavnost. Njegovi zvonovi so tako viseli po cerkvah na Kranjskem in Štajerskem. Na Štajerskem je bil do sedaj poznan njegov zvon v cerkvi sv. Duha v Celju, drugi pa je sedaj zabeležen zvon v Šoštanju. Njegovi zvonovi so po obliki še vedno srednjeveško podolgovati, liv pa je dokaj izboren. Kot okrasje služi širok pas, v katerem je navadno napis. Jezik na njih je skoraj izključno nemški (Lenart je namreč bil protestant ter je bil tudi tako kot njegova mama pokopan na protestantskem pokopališču pri sv. Petru v Ljubljani). Napisi pa vsebujejo ponavadi le ime in priimek, kraj litja in letnico. Zanimivo je, da pri na našem zvonu ni navedena kot kraj litja Ljubljana, kar je pomenilo, da je zvon skoraj gotovo napravil na kraju samem. To pomeni, da je livar šoštanski zvon izdelal najverjetneje v samem Šoštanju. Poleg tega pa je vredno poudariti še to, da je šoštanski zvon zadnji poznani zvon, ki ga je izdelal. Do sedaj je namreč veljalo, da je njegov zadnji poznani zvon iz leta 1565, ko je na Notranjskem (Ilirska Bistrica, Stari trg pri Ložu in Pernovo) vtil tri zvonove.

Naslednji premislek pa nam omogoča sama letnica na zvonu, oz. bolje vprašanje, kako in od kje je prišel zvon v stolpiček trške hiše. Tu pa lahko seveda bolj kot ne le ugi bamo. Prva hipoteza je, da zvon izhaja iz grajske kapele. Tej hipotezi bi pritrjevalo predvsem dejstvo, da je bil Lenart protestant prav tako, kot so to bili šoštanski graščaki (leta 1572 Žiga Galler). Skoraj ni verjeti, da bi pri protestantskem livarju naročili izdelavo zvona katoliški duhovniki. Seveda pa je možna tudi druga hipoteza, da so izdelavo zvona naročili šoštanski tržani in da torej zvon že od samega začetka visi v trški hiši. V tem času namreč vemo, da so bili tudi mnogi Šoštanjčani pristaši protestantskega nauka, med njimi je še posebej izstopal takratni šoštanski trški sodnik Andrej Kinde.

Ne more biti seveda nobenega dvoma, da je že v tem času stala trška hiša, neke vrste rotovž, veliko vprašanje pa je, ali je stala na istem mestu kot stoji danes in ali je to dejansko tista hiša, ki bi jo morda lahko rekonstruirali iz podobe Šoštanja, ki jo prinaša Georg Matias Vischer leta 1681.

Čeprav pri današnjem vedenju ni mogoče odgovoriti na zastavljeno dilemo o prvotni lokaciji zvona, pa le-ta je in upam še dolgo bo majhen, a dragocen zaklad, ki ga mora čuvati mesto in ne sme biti skrb samo društva upokojencev, ki sicer vzorno bedi nad stavbo in njeno vsebino.